

O‘ZBEK TILI GRAMMATIK QURILISHINING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY QIYMATI

Qanoatova Nazokat

University of Economics and Pedagogy NOTM,

Iqtisodiyot va pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Abdurashidova Rayhona Otabek qizi

University of Economics and Pedagogy NOTM,

1-bosqich, 05-guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek tili grammatikasining asosiy bo‘limlari — morfologiya va sintaksis — nazariy jihatdan tahlil qilinadi. So‘z turkumlari, so‘z yasalishi, gap tuzilmalari va ularning amaliy qo‘llanilishi haqida fikr yuritiladi. Grammatik bilimlarning og‘zaki va yozma nutq madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, grammatika, morfologiya, sintaksis, so‘z yasalishi, nutq madaniyati.

Annotation: This article provides a theoretical analysis of the main branches of Uzbek grammar — morphology and syntax. It discusses parts of speech, word formation, and sentence structures, as well as their practical applications. The role of grammatical knowledge in shaping both spoken and written language culture is emphasized.

Keywords: Uzbek language, grammar, morphology, syntax, word formation, language culture.

Аннотация: В статье проводится теоретический анализ основных разделов узбекской грамматики — морфологии и синтаксиса. Рассматриваются части речи, словообразование, структуры предложений и их практическое применение.

Подчеркивается роль грамматических знаний в формировании культуры устной и письменной речи.

Ключевые слова: узбекский язык, грамматика, морфология, синтаксис, словообразование, культура речи.

Kirish: Til – har bir xalqning eng muqaddas boyligi, uning tarixiy xotirasi, ma’naviy yuksakligi va tafakkurining aksidir. Har bir inson o‘z ona tilida fikr yuritadi, his-tuyg‘ularini ifodalaydi va dunyoni anglaydi. Ona tilini ardoqlash, uni qadrlash – bu millatga bo‘lgan sadoqat, Vatanga bo‘lgan muhabbat timsolidir. O‘zbek tili ming yillik tarixga ega bo‘lib, bu til orqali Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Qodiriy kabi buyuk siymolar o‘z asarlarini yaratganlar. Ularning asarlari bugungi kunda ham xalqimizning ma’naviy boyligi, yosh avlodning axloqiy tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Bugungi kunda o‘zbek tili davlat tili maqomiga ega bo‘lib, barcha sohalarda faol qo‘llanilmoqda. Ta’lim, ilm-fan, san’at, matbuot, ommaviy axborot vositalarida ona tilimiz nufuzi kundan-kunga ortib bormoqda. Bu esa har birimizning ona tilimizga hurmatimiz, muhabbatimiz va e’tiborimiz samarasidir.

Asosiy qism: Grammatika – har qanday tilning tuzilishini, undagi so‘zlar va gaplar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi ilmiy tizimdir. O‘zbek tilining grammatikasi esa xalqimizning ming yillik tafakkur mahsuli bo‘lib, juda boy va mukammal tizimga ega.

Izoh: Grammatika – bu tilning "ichki qonun-qoidalar", u orqali til “quriladi”, ishlaydi va rivojlanadi.

O‘zbek tilining grammatikasi ikki asosiy bo‘limga bo‘linadi: morfologiya (so‘z yasalishi) va sintaksis (gap tuzilishi). Morfologiya so‘zlarning yasalishi, o‘zgarishi, qo‘shimchalar orqali shakllanishi bilan shug‘ullanadi. Masalan, “o‘qimoq”, “o‘qituvchi”, “o‘qituvchilik” kabi so‘zlar bir ildizdan (o‘qi-) yasalgan.

Izoh: Morfologiya orqali so‘zlar ko‘payadi, yangi ma’nolar yaratiladi, bu esa til boyligini oshiradi.

Soʻz yasalishi orqali tilimizda yangi tushunchalar, yangi maʼnolar paydo boʻladi. Masalan, “bilim” soʻzidan “bilimdon”, “bilimlilik”, “bilimsizlik” kabi soʻzlar yasaladi.

Izoh: Bunda koʻrinadiki, oʻzbek tilida bir soʻz ildizi orqali bir necha yangi soʻzlar paydo qilish imkoniyati bor – bu esa tilimizning qudratini koʻrsatadi. Grammatik birliklar – morfema, soʻz, soʻz birikmasi va gaplar – tilning tuzilishini tashkil etadi. Ularning har biri tilning mazmunli ishlashini taʼminlaydi.

Izoh: Bu birliklar bir-biri bilan uzviy bogʻlangan. Til grammatikasini tushunish – demak, nutqni toʻgʻri tuzish.

Sintaksis esa soʻzlarning gapda qanday tartibda joylashishini, qanday aloqada boʻlishini oʻrganadi. Masalan: “Yigit kitob oʻqiyapti.” Bu yerda soʻzlar maʼnoli va toʻgʻri joylashtirilgan.

Izoh: Sintaksis bizga gapni mantiqiy va tushunarli shaklda ifodalashni oʻrgatadi. Aks holda, fikr chalkash boʻladi.

Gaplar sodda, bogʻlangan va ergash gaplar boʻlishi mumkin. Masalan: “Agar vaqtim boʻlsa, kitob oʻqiyman.”

Izoh: Ergash gaplar yordamida sabab, shart, maqsad kabi bogʻlanishlarni ifodalash mumkin – bu esa murakkab fikrlarni ifodalashga xizmat qiladi.

Feʼl soʻz turkumi tilimizda eng faol hisoblanadi. U harakat, holat va jarayonlarni bildiradi. Masalan, “ketmoq”, “oʻqimoq”, “yashamoq”.

Izoh: Feʼllar koʻp maʼnoni ifodalaydi, ayniqsa zamon, shaxs, mayl bilan birgalikda keng foydalaniladi.

Shuningdek, ot, sifat, son, olmosh, ravish kabi soʻz turkumlari ham grammatik jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Izoh: Masalan, sifat soʻzlar predmetning belgilarini bildiradi (yaxshi, chiroyli), ravish esa harakatning qandayligini koʻrsatadi (tez, asta).

Xulosa: O‘zbek tilining grammatikasi – bu tilning suyak tizimi, poydevoridir. Har bir yosh grammatikani puxta o‘rganib, uni to‘g‘ri qo‘llasa, bu uning ona tiliga bo‘lgan hurmatining yaqqol ifodasidir. **Izoh:** Grammatika – nafaqat yozma, balki og‘zaki nutqimizni ham chiroyli qiladi.

Uni bilish – savodlilik va madaniyat belgisi. Har qanday rivojlangan jamiyat o‘z tiliga tayanadi. Ona tiliga befarqlik esa millat ildizidan uzilish demakdir. Shu sababli biz yoshlar, avvalo, o‘z tilimizni mukammal bilmog‘imiz, uni asrab-avaylab, boyitib borishimiz, tilimiz sha‘nini yuksaltirishga harakat qilishimiz shart. Ona tilini bilish – bu shunchaki bir vosita emas, balki o‘zligimizni anglash, milliy g‘ururimizni his qilishdir. Har bir yurtdoshimiz, ayniqsa biz yoshlarga ona tilini sevmog‘imiz, unga sadoqatli bo‘lmog‘imiz hayotiy burchimizdir

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo‘rayev N. – O‘zbek tili grammatikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
2. Haitov N., Yo‘ldoshev A. – Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Fan, 1986.
3. Tuychiev M. – O‘zbek tili grammatikasi nazariyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2009.
4. Qosimov O. – O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: Akademnashr, 2015.
5. Karimov E. – O‘zbek tili morfologiyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
6. Normurodov A. – Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
7. Zokirov A. – Amaliy grammatika asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2011.
8. Rahmonov A. – O‘zbek tili sintaksisi masalalari. Toshkent: Fan, 1998.
9. Xudoyberganova D. – O‘zbek tili stilistikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2007.
10. Shukurov Sh. – Grammatika va matn. Toshkent: O‘zbekiston, 2012.